

KHALWAT DALAM KALANGAN REMAJA DI MALAYSIA DAN ACEH: KAJIAN TERHADAP PEMATUHAN SYARIAH

Khalwat (Close Proximity) Among Youngsters in Malaysia and Aceh: A Study Concerning Shariah Compliance

Noor 'Ashikin Hamid
shikin@unisza.edu.my

Shariffah Nuridah Aishah Syed Nong Mohamad
aishah@unisza.edu.my

Lily Suryati Mohd Jamil
lilysuryati@unisza.edu.my

Nur Amani Pauzai
nuramani@unisza.edu.my

Fakulti Undang-undang dan Hubungan Antarabangsa,
Universiti Sultan Zainal Abidin, Terengganu, MALAYSIA.
Tel.:

Abstrak

Khalwat dalam kalangan remaja merupakan kesalahan syariah yang kini semakin membimbangkan bukan sahaja di Malaysia bahkan di Indonesia. Berita dan laporan mengenai tangkapan remaja berkhawat sering dipaparkan menerusi media cetak dan elektronik. Sekiranya perilaku ini tidak dibendung dan ditangani segera akan mengakibatkan keruntuhan akhlak yang teruk kepada generasi akan datang. Makalah ini menganalisis konsep remaja, kesalahan khalwat menurut syariah dan peruntukan perundangan Aceh dan Malaysia di samping meneliti sejauhmana konsep syariah dipatuhi dalam perundangan Malaysia dan Aceh. Penyelidikan ini menggunakan pendekatan berbentuk kualitatif, iaitu pengumpulan data dilakukan melalui kajian kepustakaan dan temu bual. Data didapati menerusi penelitian terhadap Enakmen Kesalahan Jenayah Syariah di Malaysia dan Qanun Syariah Aceh, rujukan terhadap al-Quran, al-Hadith, buku, media cetak dan elektronik serta temu bual dengan beberapa tokoh perundangan dan agama kedua-dua negara. Kajian mendapati bahawa prinsip undang-undang syariah tidak dipatuhi sepenuhnya di Malaysia dan Aceh dan mencadangkan beberapa penambahbaikan dalam memantapkan kepatuhan terhadap syariah.

Kata kunci: khalwat, kesalahan syariah, remaja, Malaysia, Aceh

Abstract

The commission of khalwat (close proximity) by teenagers has become increasingly worrisome nowadays not only in Malaysia but also in Indonesia. News on the arrest of teenagers by the authorities frequently appears in the daily newspapers and reports. If such acts are not immediately controlled or effectively overcome, it will result in moral collapse in future generations. This article seeks to analyse the concept of teen-age, the offence of khalwat under both the shari'ah and legal provisions of the two jurisdictions, as well as to examine the extent of shari'ah-compliance of these two provisions. This study is a qualitative research where data collection is done via library research and interviews. The data was obtained from related legal provisions, primarily the shari'ah criminal offences enactments of Malaysia and Qanun Syariah Aceh, the Holy Quran, al-Hadith (the sayings of the Prophet), books, journals, newspapers articles, conference proceedings, and the print and electronic media of both countries, as well as interviews conducted with a few prominent persons in the legal and religious fields of both countries. The research finds that shari'ah principles have not been totally complied with and therefore suggests recommendations for the fulfillment fo shari'ah requirements.

Keywords: khalwat, shariah offence, teenagers, Malaysia, Aceh

PENGENALAN

Pada zaman remaja seseorang itu akan berdepan dengan cabaran dalam mencari, membentuk dan memperkasa identiti diri. Kegagalan untuk mengatasi cabaran itu membuatkan remaja keliru dan kehilangan kawalan yang menyebabkan mereka terjebak dengan masalah sosial. Kepincangan hidup remaja sekarang terutamanya penglibatan mereka dalam aktiviti tidak berakhlak seperti khalwat menyebabkan berlakunya kes kelahiran di luar nikah dan pembuangan bayi. Keadaan ini membuktikan bahawa perbuatan khalwat yang tidak dibendung akan mengakibatkan kesan yang lebih serius dan menjejaskan keharmonian masyarakat.

Kes pasangan ditangkap khalwat menjadi bahan sensasi dalam akhbar di Malaysia sejak tahun 1980-an lagi terutamanya jika melibatkan selebriti seperti penyanyi, pemain bola sepak, ustaz atau ahli politik. Menurut Timbalan Presiden Persatuan Peguam Syarie Malaysia, Musa Awang, (*Harian Kosmo*, 25 Mac 2012) kes khalwat tidak boleh dipandang ringan kerana perbuatan ini merupakan gejala sosial yang merosakkan. Beliau mengulas bahawa kes khalwat menunjukkan peningkatan berdasarkan dapatan serbuan yang aktif dijalankan oleh pihak berkuasa agama. Kebanyakan pasangan yang ditangkap berumur antara 20 hingga 30 tahun. Menurut *Harian Kosmo* juga,

antara punca khalwat berleluasa termasuklah pergaulan bebas, kewujudan laman sosial seperti facebook dan twitter. Ustaz Mohd Norizan Abd. Ghani, pegawai Jabatan Kemajuan Islam Malaysia (JAKIM) mengulas bahawa tangkapan membabitkan kes khalwat masih mencatatkan angka tertinggi dalam jenayah syariah yang direkodkan oleh JAKIM (Data dan Maklumat Keluarga/Sosial Masyarakat Islam di Malaysia, 2012). Menurutnya lagi, antara faktor yang menyumbang kepada peningkatan kes khalwat ialah pakej bayaran murah mengikut jam yang disediakan oleh hotel bajet. Sementara itu, Penolong Pendaftar Mahkamah Rendah Syariah Kulim, Abdul Halim Yusuf, berkata, kebanyakan individu yang terbabit dalam kes khalwat ialah mereka yang memiliki keluarga berpecah-belah terutamanya ibu bapa yang bercerai. Berdasarkan kes yang dikendalikan, mahkamah mendapati golongan remaja berusia 16 hingga 18 tahun merupakan golongan yang paling ramai terbabit dengan kes maksiat selain pelajar institusi pengajian tinggi awam, kolej swasta dan pelajar sekolah (*Harian Metro*, 31 Julai 2010).

Oleh itu, kajian ini bertujuan untuk menganalisis konsep remaja dan kesalahan khalwat di bawah syariah dan perundangan Malaysia dan Aceh di samping meneliti sejauh mana peruntukan perundangan kedua-duanya dalam mematuhi keperluan syariah.

DEFINISI REMAJA

Definisi menurut Syariah

Syariah tidak menentukan istilah remaja secara khusus (Anuar Puteh, 2001). Dari segi bahasa, remaja merujuk *syabab* atau *fataa*, manakala menurut istilah, remaja bererti peringkat umur manusia yang bermula daripada akil baligh sehingga usia akhir 30-an (al-Bustani, 1982). Mengikut *Kamus Arab*, remaja ialah orang yang sampai pada peringkat baligh, tetapi belum berada pada peringkat kelelakian. Kelelakian ialah peringkat kesempurnaan sifat istimewa lelaki atau dalam konteks perempuan, kesempurnaan sifat istimewa bagi semua perempuan (Ibrahim Anis, Muntasir dan al-Sawahiliy, 1973). Imam al-Ghazali (1967) mendefinisikan remaja sebagai golongan yang mencapai peringkat akil baligh. Islam menentukan umur akil baligh sebagai sempadan yang mempertanggungjawabkan seseorang atas perbuatannya. Akil bermaksud seseorang yang sudah baligh, waras fikiran dan mukalaf. Kematangan kanak-kanak dibahagikan oleh Abu Zahrah (t.th) kepada dua peringkat, iaitu sebelum mumaiyiz dan peringkat mumaiyiz. Bahansyi (1991) pula membahagikannya kepada tiga peringkat, iaitu sebelum mumaiyiz, mumaiyiz dan baligh. Peringkat sebelum mumaiyiz bermula sejak lahir sehingga mencapai umur tujuh tahun. Mereka tidak bertanggungjawab atas sebarang kesalahan jenayah yang dilakukan kerana tidak mampu membezakan

antara yang baik dengan buruk. Mumaiyiz pula apabila seseorang berumur tujuh tahun sehingga datangnya tanda baligh atau bagi yang tidak ada tanda fisiologi, dikira umur tersebut berdasarkan tahun kamariah. Peringkat baligh adalah apabila seseorang mencapai tahap umur tertentu yang menjadikannya layak menerima taklif (tanggungjawab) yang ditentukan oleh syarak seperti solat, puasa dan haji. Baligh bermaksud baligh secara tabii, iaitu zahir sifat kekelakian atau kewanitaan dengan wujudnya tanda fisiologi. Hal ini berdasarkan firman Allah dalam *Surah al-Nisa* ayat 6 yang bermaksud: “Dan ujilah anak-anak yatim itu (sebelum baligh) sehingga mereka cukup umur (dewasa). Kemudian jika kamu nampak keadaan mereka (tanda-tanda yang menunjukkan mereka) telah cerdik dan kebolehan menjaga hartanya, maka serahkan harta kepada mereka...”. Tanda-tanda fisiologi ini menentukan sama ada mereka telah baligh atau tidak. Tanda-tanda fisiologi seperti keluar air mani (mimpi), tumbuh bulu ari, bulu ketiak, misai, janggut, suara bertukar menjadi kasar dan puting buah dada membesar (Alwi, 1999), serta keluarnya darah haid dan mengandung bagi wanita (Audah, 1964). Apabila tanda fisiologi tiada, maka perkiraan umur dibuat berdasarkan kiraan tahun kamariah. Kebanyakan ulama menetapkan 15 tahun kamariah sebagai umur baligh. Imam Syafii, Muhammad dan Abu Yusof berhujah bahawa mimpi yang menjadi tanda baligh kelazimannya berlaku sebelum mencapai umur 15 tahun. Baligh ditetapkan pada umur 15 tahun kerana pada peringkat ini mereka mampu membezakan antara yang baik dengan buruk; serta membuat pilihan antara kedua-dua perbuatan tersebut (Abu Zahrah, t.th). Menurut Imam Abu Hanifah dan Imam Malik, umur baligh ialah 18 tahun bagi lelaki dan 17 tahun bagi perempuan (Audah, 1964). Mazhab Maliki pula menetapkan 18 tahun sebagai umur baligh bagi perempuan dan lelaki (Audah, 1964). Mereka merujuk adat, iaitu pada usia begini mereka telah matang. Pada peringkat ini seseorang dikira sebagai mukalaf, iaitu seseorang yang dipertanggungjawabkan dan tertakluk pada perintah Allah.

Kesimpulannya, Islam menggunakan pengukuran akil baligh dalam menentukan sama ada seseorang itu telah mencapai tahap remaja atau tidak. Akil baligh menjadi titik pemisah antara alam kanak-kanak dengan remaja.

Takrifan Remaja di Malaysia

Takrifan remaja tidak ditentukan melalui umur yang tertentu. Dari sudut sosiologi, takrifan ini banyak bergantung pada faktor persekitaran, agama dan budaya masyarakat setempat. Definisi remaja di Malaysia umpamanya, yang mempunyai majoriti penduduk beragama Islam, didapati berkaitan rapat dengan ajaran agama Islam. *Kamus Dewan* (2007) mentakrifkan “remaja” sebagai peringkat umur mulai dewasa, sudah akil baligh dan cukup umur untuk berkahwin. Sebahagian penulis memberikan takrifan remaja secara

umum. Khadijah Haidi (1994) berpendapat bahawa remaja merupakan alam peralihan dalam proses perkembangan manusia antara belia dengan dewasa. Laili (1989) pula mendefinisikan remaja sebagai perantaraan daripada keadaan kanak-kanak kepada dewasa, iaitu dalam fasa ini kehidupan mereka bergelora dan penuh cabaran. Noraini (1994) menyatakan bahawa permulaan zaman remaja ditentukan oleh faktor biologi dan pengakhirannya ditentukan oleh budaya masyarakat setempat.

Undang-undang Malaysia tidak mentakrifkan remaja sebaliknya mentafsirkan perkataan “kanak-kanak” bagi tujuan penjagaan, perlindungan dan pemulihan di samping penentuan prosiding jenayah. Melihat dari sudut perundangan sebelum Akta Kanak-Kanak 2001 (Akta 611) digubal, tiada definisi yang standard diguna pakai di Malaysia (Noor Aziah, 2002). Akta Umur Dewasa 1971 menggariskan bahawa seseorang yang mencapai umur 18 tahun dianggap dewasa, manakala Akta Pentafsiran 1947 dan 1968 mentakrifkan kanak-kanak mengguna pakai terma *infant* sebagai seseorang yang belum mencapai umur dewasa di bawah undang-undang yang terpakai terhadapnya. Di samping itu, perbezaan dibuat antara kanak-kanak dengan orang muda (*young person*). Orang muda meliputi mereka yang berumur 14 sehingga 16 tahun (menurut Akta Mahkamah Juvana 1947) atau 18 tahun (menurut Akta Pekerjaan) Kanak-Kanak dan Orang Muda 1966. Walau bagaimanapun, kini di bawah seksyen 2(1) Akta Kanak-Kanak 2001 yang berkuat kuasa pada 1 Ogos 2002, kanak-kanak ditafsirkan sebagai “seseorang yang di bawah umur lapan belas tahun, dan berhubung dengan prosiding jenayah, seseorang yang sudah mencapai umur bagi tanggungjawab jenayah sebagaimana yang ditetapkan dalam seksyen 82 Kanun Keseksaan (Akta 574)”. Kanun Keseksaan menetapkan 10 tahun sebagai umur tanggungjawab jenayah. Oleh itu, seseorang yang berumur di bawah 18 tahun layak menerima perlindungan sebagai kanak-kanak dan dalam konteks prosiding jenayah, tidak dianggap sebagai jenayah jika kesalahan dilakukan oleh kanak-kanak berumur di bawah 10 tahun. Kesimpulannya, remaja dari sudut undang-undang merupakan sebahagian daripada golongan kanak-kanak yang berumur di bawah 18 tahun dan mempunyai tanggungjawab terhadap apa-apa yang dilakukannya yang menyalahi undang-undang di Malaysia sekiranya telah mencapai umur 10 tahun.

Dari sudut perundangan syariah pula, terma yang digunakan oleh kebanyakan enakmen tatacara jenayah syariah negeri ialah “pesalah muda”, iaitu seseorang yang berumur lebih dari 10 tahun dan bawah 16 tahun. Hanya Perlis menggunakan terma “remaja” dalam enakmennya yang merujuk lelaki atau perempuan di bawah 18 tahun. Di bawah perundangan syariah, tanggungjawab (taklif) perintah kewajipan dan perintah larangan bermula apabila seseorang itu baligh. Oleh itu, semua tanggungan yang dikenakan terhadap orang dewasa terpakai kepada remaja yang baligh tanpa

pengecualian. Namun begitu, kebanyakan enakmen negeri mentakrifkan baligh sebagai “sudah cukup umur mengikut Islam”. Definisi ini didapati mengelirukan kerana umur baligh berbeza-beza mengikut pandangan ulama.

Takrifan Remaja di Indonesia

Indonesia tidak mempunyai profil remaja yang seragam kerana masyarakatnya terdiri daripada pelbagai suku, adat dan tingkatan sosioekonomi mahupun pendidikan. Umumnya, remaja ialah alam bagi seseorang individu yang mula mempamerkan kematangan seksual, psikologi, identiti dan keupayaan hidup berdikari. Menurut Deswita (2006), peringkat remaja dibahagikan kepada awal remaja (12 hingga 15 tahun); pertengahan remaja (15 hingga 18 tahun), dan akhir remaja (18 hingga 21 tahun). Sri Rumini dan Siti Sundari (2004) berpendapat bahawa masa remaja ialah masa peralihan dari alam kanak-kanak ke alam dewasa, iaitu umur antara 12 tahun hingga 21 tahun bagi wanita dan 13 tahun hingga 22 tahun untuk lelaki. Pendapat yang sama dikongsi oleh Zakiah (1970) mengenai fasa remaja apabila mereka mengalami pertumbuhan dan perkembangan fizikal dan psikologi dalam tempoh peralihan tersebut.

Menurut Djuhaendah (2013), undang-undang jenayah Indonesia menetapkan umur dewasa ialah 21 tahun atau seseorang yang belum mencapai umur 21 tahun tetapi sudah atau pernah berkahwin. Menurut Pasal 330 Kanun Undang-undang Hukum Perdata, orang yang belum mencapai usia dewasa adalah di bawah umur 21 tahun dan belum pernah berkahwin. Oleh itu, remaja yang berumur 21 tahun ke atas atau di bawah 21 tahun tetapi telah berkahwin akan dipertanggungjawabkan atas jenayah yang dilakukan mengikut undang-undang. Perundangan di Aceh tidak menjelaskan umur pesalah yang dikenakan tindakan undang-undang. Namun begitu, definisi khalwat ialah perbuatan bersunyi-sunyian antara dua orang mukalaf atau lebih yang berlainan jenis yang bukan muhrim dan tanpa ikatan perkahwinan”. Perkataan mukalaf ditakrifkan sebagai orang dewasa atau baligh yang telah dipertanggungjawabkan mengikut syariah. Oleh itu, remaja yang telah baligh boleh dikenakan tindakan undang-undang di Aceh.

Sebagai kesimpulan, remaja merupakan masa peralihan seseorang individu dari alam kanak-kanak ke alam dewasa yang bermula dari akhir alam kanak-kanak dan berakhir apabila seseorang itu boleh mula berdikari dari segi ekonomi, emosi, sosial dan tidak lagi bergantung pada ibu bapa atau penjaganya. Alam remaja merupakan fasa pertengahan seseorang individu selepas zaman kanak-kanak dan sebelum zaman dewasa. Walau bagaimanapun, istilah remaja tidak dibincangkan di bawah perundangan selain kategori kanak-kanak dan dewasa sahaja kerana tiada kesignifikan dari aspek tanggungjawab jenayah. Berbeza daripada pandangan sosiologi,

seseorang yang mencapai usia 18 tahun dianggap sudah dewasa di sisi undang-undang.

DEFINISI KHALWAT

Definisi Khalwat menurut Syariah

Menurut al-Bustani (1965), khalwat berasal daripada perkataan Arab yang membawa maksud berseorangan, kosong, bersih, sesuatu yang lepas dan lain-lain lagi. Dari sudut istilah, al-Shartibi (t.th) mentakrifkannya sebagai berseorangan atau menenangkan fikiran daripada pelbagai hal dengan mengingati Allah semata-mata sementara Ibn 'Abidin (1996) menyatakan bahawa Imam as-Syafii, Maliki, Hanbali dan Hanafi merujuk khalwat sebagai perhubungan suami yang bersekedudukan dengan isterinya sama ada hingga berlakunya persetubuhan atau tidak. Penulisan beberapa ulama lain seperti al-Jaziri (1969) dan Ibn Qudamah (t.th) memberikan takrifan yang turut menjurus kepada khalwat antara pasangan suami isteri. Selain itu, khalwat juga merujuk pasangan yang ajnabi (belum ada ikatan perkahwinan) berdasarkan hadis Rasulullah yang bermaksud "Janganlah kamu bersunyi-sunyan dengan perempuan yang tidak halal bagi kamu kerana sesungguhnya orang yang ketiga bagi mereka ialah syaitan." (*Sunan al-Tirmizi*).

Mengikut al-Nawawi (1994), jika pertemuan antara lelaki dengan perempuan itu ditemani oleh mahram kepada lelaki atau perempuan tersebut, maka perbuatan itu tidak dikira berkhalwat berdasarkan hadis nabi yang bermaksud: "Janganlah sekali-kali salah seorang antara kalian berkhalwat (berdua-duaan) dengan perempuan lain, kecuali disertai muhrimnya". Audah (1964) mentakrifkan khalwat merupakan salah satu perbuatan maksiat yang hukumnya haram dan sesiapa yang melakukan perbuatan tersebut akan dikenakan hukuman takzir. Menurut Ainul Bashirah *et al.* (2012) khalwat merupakan mukadimah kepada zina berdasarkan kaedah syariah yang bermaksud: "Perintah untuk melakukan atau tidak melakukan sesuatu, mencakupi prosesnya" dan "Apa-apa yang boleh membawa kepada sesuatu yang haram, maka dikira haram". Jelas bahawa sesuatu perbuatan yang membawa kepada perbuatan yang dilarang, turut dilarang dalam Islam. Kedua-dua kaedah ini bertepatan dengan larangan menghampiri zina seperti yang termaktub dalam *Surah al-Isra*: 32 yang bermaksud: "*Dan janganlah kamu mendekati zina, sesungguhnya zina itu adalah suatu perbuatan keji, dan satu jalan yang buruk*".

Oleh yang demikian, pengertian khalwat dalam syariah terbahagi dua, iaitu khalwat antara pasangan suami isteri dan khalwat antara pasangan ajnabi. Walau bagaimanapun, khalwat dalam kajian ini merujuk perbuatan antara pasangan ajnabi yang merupakan kesalahan jenayah syariah.

Pengertian Khalwat di Malaysia

Kamus Dewan (2007) mendefinisi khalwat sebagai perihal perbuatan mengasingkan atau memencilkan diri (menenangkan fikiran dengan bertafakur dan lain-lain lagi) atau pengasingan diri dengan berdua-duaan di tempat-tempat terpencil atau tersembunyi oleh lelaki dan perempuan yang bukan muhrim dan bukan pula suami isteri yang boleh dianggap sebagai suatu perbuatan sumbang. Definisi ini selari dengan syariah yang mempunyai takrifan positif dan negatif. Enakmen jenayah syariah yang berkuat kuasa di negeri-negeri seluruh Malaysia pula mentakrifkannya sebagai keadaan apabila seorang lelaki atau perempuan bersama-sama dengan seorang atau lebih daripada seorang perempuan atau lelaki yang bukan isteri atau suami; atau muhrimnya di tempat terselindung atau di dalam rumah atau di dalam bilik dalam keadaan yang boleh menimbulkan syak bahawa mereka sedang melakukan perbuatan yang tidak bermoral.

Berdasarkan definisi tersebut, khalwat mempunyai tiga elemen, iaitu pertama, berdua-duaan atau bersekedudukan di tempat-tempat terselindung atau di dalam rumah atau di dalam bilik yang mendatangkan syak; kedua, bersekedudukan dengan seorang atau lebih lelaki atau perempuan, sama ada Islam ataupun tidak; dan ketiga, bukan suami atau isteri, atau mahramnya. Oleh itu, khalwat dalam peruntukan undang-undang syariah Malaysia membawa maksud perbuatan lelaki dan perempuan yang bukan isteri atau mahram yang berada dalam keadaan yang boleh menimbulkan syak bahawa perbuatan maksiat akan berlaku jika tidak ada pencegahan. Oleh itu, apa-apa sahaja keadaan berdua-duaan antara lelaki dan perempuan mestilah dalam keadaan yang mencurigakan seperti berpelukan, berciuman, bersentuhan atau berada dalam keadaan berpakaian kurang lengkap. Sebagai contoh, dalam kes *Mohd Ibrahim Bin Mohd. Sharif lwn Pendakwa Syarie Pulau Pinang* (*Jurnal Hukum*, 1999:13:185), tertuduh ditangkap atas kesalahan berkhalwat setelah didapati berdua-duaan dengan seorang perempuan yang bukan mahramnya di dalam sebuah bilik hotel. Tertuduh yang mengaku bersalah telah dijatuhi hukuman tiga bulan penjara atau denda RM 2000 oleh Mahkamah Tinggi Pulau Pinang. Dalam kes *Abdul Wahab lwn Timbalan Pendakwa Mahkamah Syariah Selangor* (*Jurnal Hukum*, 1402H:281) tertuduh disabitkan dengan kesalahan khalwat apabila didapati berdua-duaan di dalam kereta pada waktu yang mencurigakan, iaitu pada pukul 3.45 pagi.

Sekiranya pasangan tersebut berdua-duaan tetapi dalam keadaan yang tidak mampu menimbulkan syak, maka perbuatan berkenaan tidak memenuhi syarat khalwat di bawah peruntukan kesalahan jenayah syariah. Sebagai contoh, dalam dalam kes *Pendakwa Syarie lwn Mohamad Sabu dan Seorang Lagi* (*Jurnal Hukum*, 1418H 11(1):61-109, kesalahan khalwat gagal disabitkan terhadap tertuduh yang “berkurung berdua-duaan” dalam tempoh

yang sekejap, iaitu kurang daripada lima minit, kerana tidak menimbulkan syak bahawa mereka melakukan perbuatan maksiat atau akan melakukan perbuatan tersebut. Jelas di sini bahawa istilah kesalahan khalwat yang diguna pakai dalam enakmen jenayah syariah di Malaysia merujuk maksud khalwat dari sudut fikah yang melibatkan pasangan ajnabi.

Pengertian Khalwat di Aceh

Qanun Provinsi Nanggroe Aceh Darussalam, Nomor 14 Tahun 2003, Bab I, Pasal 1 menjelaskan bahawa khalwat (disebut sebagai *mesum*), iaitu perbuatan bersunyi-sunyian antara dua orang mukalaf atau lebih yang berlainan jenis yang bukan mahram atau tanpa ikatan perkahwinan. Khalwat bukan hanya dilakukan di tempat tertentu yang sunyi daripada penglihatan orang lain, tetapi juga boleh terjadi di tengah-tengah keramaian, di jalanan atau di tempat umum, apabila lelaki dan perempuan berasyik-asyikan tanpa ikatan nikah. Ringkasnya, khalwat merujuk semua perbuatan dan keadaan yang mengarah kepada perbuatan zina.

Al-Yasa' (2008) menjelaskan bahawa khalwat menurut fikah adalah apabila dua orang mukalaf (laki-laki dan perempuan), yang bukan muhrim, berada di suatu tempat yang tertutup, perbuatan ini merupakan jenayah. Berada di tempat tertutup merupakan unsur utama perbuatan khalwat. Walau bagaimanapun, beliau menambah bahawa perbuatan berciuman dan berpelukan atau duduk berdekatan antara laki-laki dan perempuan yang bukan muhrim sedemikian rupa, yang dilakukan di tempat umum atau di depan orang lain juga dianggap khalwat kerana perbuatan ini dilarang oleh Islam kerana boleh membawa kepada zina.

Oleh itu, terdapat dua jenis perbuatan yang dikategorikan sebagai khalwat, iaitu pertama, berdua-duaan di tempat terlindung atau tertutup walaupun tidak melakukan sesuatu, dan kedua, melakukan perbuatan yang mengarah kepada zina, sama ada di tempat awam mahupun tempat sunyi.

KHALWAT DAN KEDUDUKAN PERUNDANGAN DI MALAYSIA DAN Aceh

Perundangan berkenaan Khalwat di Malaysia

Kesalahan jenayah syariah di Malaysia diletakkan di bawah bidang kuasa kerajaan negeri berdasarkan Senarai II Jadual Kesembilan Perlembagaan Persekutuan. Khalwat merupakan salah satu kesalahan jenayah syariah takzir yang diperuntukkan oleh enakmen kesalahan jenayah syariah di setiap negeri. Walau bagaimanapun, Akta Mahkamah Syariah (Bidang Kuasa Jenayah) 1965

(Pindaan 1984) memperuntukkan bahawa mahkamah syariah hanya boleh menjatuhkan hukuman denda maksimum RM5000 atau penjara maksimum tiga tahun atau enam kali sebatan atau gabungan antara hukuman berkenaan. Dengan perkataan lain, akta ini telah mengehadkan kuasa kerajaan negeri untuk menjatuhkan hukuman yang setimpal.

Mahkamah syariah lazimnya akan menjatuhkan hukuman denda terhadap pesalah takzir termasuk kes khalwat (sebagaimana yang diperuntukkan di bawah enakmen kesalahan jenayah negeri) walaupun hukuman takzir yang dianjurkan oleh syariah ialah penjara dan sebatan. Enakmen negeri meletakkan khalwat sebagai kesalahan takzir. Seksyen 27 Akta Kesalahan Jenayah Syariah (Wilayah-wilayah Persekutuan) 1997 umpamanya memperuntukkan bahawa “mana-mana lelaki yang didapati berada bersama dengan seorang atau lebih daripada seorang perempuan yang bukan isteri atau mahramnya atau mana-mana perempuan yang didapati berada bersama dengan seorang lelaki atau lebih daripada seorang lelaki yang bukan suami atau mahramnya di mana-mana tempat yang terselindung atau di dalam rumah atau bilik dalam keadaan yang boleh menimbulkan syak bahawa mereka sedang melakukan perbuatan yang tidak bermoral adalah melakukan kesalahan dan jika disabitkan, boleh didenda tidak melebihi RM3000 atau penjara tidak melebihi dua tahun atau kedua-duanya”. Enakmen lain yang mempunyai maksud yang sama ialah seksyen 54(1) (2) Enakmen Jenayah Syariah Perak 1992, seksyen 27 Enakmen Kesalahan Jenayah Syariah (Negeri Pulau Pinang) 1996, seksyen 29 Enakmen Jenayah Syariah (Selangor) 1995, seksyen 31 Enakmen Kesalahan Jenayah Syariah (Takzir) (Terengganu) 2001, seksyen 27 Enakmen Kesalahan Jenayah Syariah 1997 (Johor), seksyen 61 Enakmen Jenayah Syariah Negeri Sembilan 1992 (menggunakan terma “percubaan persetubuhan haram”), dan seksyen 24 Ordinan Kesalahan Jenayah Syariah 2001 (Sarawak).

Sementara itu, seksyen 61 Enakmen Jenayah Syariah Negeri Sembilan 1992 mempunyai peruntukan tambahan, iaitu mahkamah boleh mengarahkan pesalah wanita dimasukkan ke pusat pemulihan akhlak tidak melebihi dua tahun. Enakmen Kesalahan Syariah (Negeri Melaka) 1991 pula agak berbeza, iaitu pesalah perempuan yang berkhalwat dengan seorang lelaki dikenakan hukuman yang lebih ringan dengan denda tidak melebihi RM2000 (seksyen 53). Beberapa enakmen lain seperti seksyen 9 Enakmen Kanun Jenayah Syariah 1988 (Negeri Kedah); seksyen 9 Enakmen Kanun Jenayah Syariah 1985 (Kelantan); dan seksyen 84 Enakmen Kesalahan Jenayah Syariah (Negeri Sabah) 1995 mempunyai perbezaan dari segi perincian kesalahan dan hukuman. Peruntukan tersebut menghuraikan kesalahan khalwat sebagai merangkumi perbuatan bersekediaman, bersekedudukan, berkurung dan bersembunyi yang mendatangkan syak. Hukuman yang diperuntukkan pula didapati lebih ringan berbanding negeri lain, dan khalwat berdua-duaan

dan khalwat beramai-ramai dibezakan. Khalwat dengan seorang perempuan atau lelaki boleh dikenakan denda tidak melebihi RM2000 atau penjara tidak melebihi satu tahun atau kedua-duanya, manakala khalwat dengan lebih daripada seorang perempuan atau lelaki dikenakan hukuman lebih ringan, iaitu denda tidak melebihi RM1000 atau penjara tidak melebihi enam bulan atau kedua-duanya. Selain itu, mahkamah juga boleh memerintahkan pesalah wanita supaya dimasukkan ke rumah kebajikan. Di sini, Kedah dan Sabah memperuntukkan tempoh tiga tahun, manakala Kelantan tidak melebihi satu tahun.

Seksyen 9 Enakmen Jenayah dalam Syarak 1991 (Perlis) pula mempunyai peruntukan hukuman yang paling berat. Selain perincian kesalahan, pesalah dikenakan hukuman maksimum. Sementara itu, kesalahan jenayah syariah di bawah Enakmen Pentadbiran Ugama Islam dan Adat Resam Melayu Pahang 1982 (Pindaan 1987) pula amat berlainan daripada negeri lain. Pesalah kali pertama dikenakan denda tidak melebihi RM1000 atau penjara tidak melebihi enam bulan, manakala pesalah berulang dikenakan denda tidak melebihi RM2000 atau penjara tidak melebihi satu tahun (seksyen 145). Selain mengenakan hukuman yang ringan, enakmen ini juga membezakan antara pesalah kali pertama dengan pesalah yang mengulangi kesalahan. Hukuman yang sama juga dikenakan terhadap mereka yang bersubahat. Daripada perbincangan di atas didapati bahawa hukuman sebat tidak dikenakan terhadap pesalah khalwat. Namun hal ini tidak bertentangan dengan syariah kerana hukuman takzir merupakan hukuman yang tidak di tentukan dengan jelas. Oleh itu, pihak pemerintah boleh mengenakan sebarang hukuman yang sesuai. Namun yang mendukacitakan ialah hukuman yang digubal adalah terlalu rendah dan tidak mampu mencegah kemungkaran.

Perundangan berkenaan Khalwat di Aceh

Kerajaan Indonesia melalui Keppres No 11 Tahun 2003 telah mengiktiraf kedaulatan Aceh dan memberikan kuasa autonomi untuk melaksanakan syariat Islam di Aceh. Oleh itu, Aceh telah menggubal empat Peraturan Daerah yang disebut sebagai Qanun, iaitu (i) Qanun No 11 Tahun 2002 Tentang Aqidah, Ibadah dan Syiar Islam; (ii) Qanun No 12 Tahun 2003 Tentang Minuman Khamar dan sejenisnya; (iii) Qanun No 13 Tahun 2003 Tentang Maisir (Perjudian); dan (iv) Qanun No 14 Tahun 2003 Tentang Khalwat (Mesum) (selepas ini disebut "Qanun No 14").

Qanun No 14 ialah undang-undang yang diguna pakai di Aceh bagi kesalahan khalwat. Bagi tujuan melaksanakan syariat Islam di Aceh, pemerintahnya telah menubuhkan *Wilayatul Hisbah* yang bertanggungjawab sebagai penguat kuasa undang-undang. *Wilayatul Hisbah* dibantu oleh *Muhtasib gampong* (kampung) yang terdiri daripada *Tuha Peut gampong*

dan tokoh muda sebagai *Wilayatul Qura* yang bekerja secara sukarela pada peringkat kampung. Mereka sering kali terlibat dalam operasi penangkapan remaja berkhalwat. Berdasarkan temu bual dengan Profesor Dr. Fachri Bey Jamaris, pensyarah undang-undang Universiti Sultan Zainal Abidin Kuala Terengganu, beliau berpendapat bahawa antara faktor pendorong terjadinya khalwat di Aceh ialah pengedaran bahan bacaan lucah atau porno yang banyak dalam kalangan remaja seperti majalah, gambar dalam akhbar atau bahan daripada televisyen yang dilanggan dari luar negara yang tidak ditapis oleh stesyen televisyen tempatan. Di samping itu, remaja juga terlibat dalam kes khalwat kerana ketiadaan kawalan oleh ibu bapa, guru atau keluarga terutamanya apabila ibu bapa bercerai yang mengakibatkan remaja mencari sendiri hala tuju hidup mereka.

Bagi mendapatkan gambaran yang jelas mengenai senario khalwat di Aceh, yang berikut merupakan statistik bilangan kes berdasarkan tangkapan yang dilakukan dari tahun 2006 sehingga Ogos 2013 dan jenis hukuman yang dikenakan. Statistik dalam Jadual 1 ini menunjukkan lebih banyak kes diselesaikan secara adat berbanding undang-undang. Sejumlah 17 kes dibawa ke mahkamah, manakala 94 kes diselesaikan secara adat. Berdasarkan adat, kes diselesaikan secara kekeluargaan atau adat setempat, iaitu pasangan yang ditangkap akan dinikahkan dan dikenakan hukuman denda adat. Masyarakat Aceh berpendapat bahawa adalah lebih baik kes khalwat diselesaikan secara adat kerana mereka beranggapan sekiranya hukuman diserahkan kepada *Wilayatul Hisbah*, masyarakat tidak mendapat apa-apa faedah sedangkan *Wilayatul Hisbah* diberikan gaji oleh pihak pemerintah. Sementara itu, apabila denda dikenakan mengikut adat, maka denda tersebut (sama ada wang atau material) dapat digunakan oleh masyarakat setempat. Anak perempuan yang berusia 16 tahun dan anak lelaki berusia 19 tahun dinikahkan mengikut Undang-undang Perkahwinan No 1 tahun 1974 bagi mengelakkan tindakan undang-undang (Peranan Lembaga Adat dalam Penerapan Qanun diambil daripada laman sesawang <http://rikijuniagara.wordpress.com/2012/04/08/peran-lembaga-adat-d>).

Jadual 1 Statistik bilangan kes berdasarkan tangkapan 2006 hingga Ogos 2013.

Tahun/Jenis	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Hukuman								
Sebatan	2	1	-	-	-	-	14	-
Secara Adat	-	30	20	1	4	14	13	12

(Sumber: Laporan Dinas Syariat Islam Provinsi Naggroe Darussalam.)

Kesimpulannya, kes khalwat dalam kalangan remaja di Aceh banyak diselesaikan secara adat. Profesor Dr. Fachri Bey Jamaris mengulas pendekatan yang dilaksanakan oleh masyarakat setempat lebih bersifat persuasif. Remaja yang terlibat diberikan nasihat, dinikahkan atau dikenakan denda. Masyarakat berpendapat bahawa remaja yang belum matang masih boleh dinasihati dan keterlibatan mereka dalam khalwat kerana kurangnya kawalan daripada orang tua, guru dan masyarakat itu sendiri. Walau bagaimanapun, pendekatan berbeza diambil sekiranya khalwat melibatkan orang dewasa. Pesalah dewasa akan dikenakan hukuman sebat, dimandikan atau diarak sekeliling kampung bagi tujuan menghalang mereka daripada mengulangi kesalahan di samping menimbulkan keinsafan dalam kalangan masyarakat.

Pendekatan hukuman khalwat menurut adat kelihatan bercanggah dengan peruntukan undang-undang Aceh. Mahkamah syariah mempunyai kuasa menjatuhkan hukuman apabila tertuduh didapati bersalah. Berdasarkan Pasal 22 (1) Qanun No 14, pesalah akan dihukum dengan *'uqubat ta'zir* yang berupa sebatan maksimum sembilan kali dan minimum tiga kali dan /atau denda maksimum Rp 10 juta dan minimum Rp 2.5 juta. Pasal 28 menggariskan prosedur pelaksanaan sebatan, iaitu hukuman ini dijalankan di hadapan orang ramai dan rotan yang digunakan berukuran diameter 0.7 cm dan 100 cm, panjang satu meter dan tidak pecah di hujung. Sebatan dikenakan kepada setiap bahagian badan kecuali kepala, muka, leher, dada dan alat sulit dan tidak terlalu kuat sehingga menyebabkan luka. Pesalah lelaki disebat dalam posisi berdiri tanpa diikat dan memakai baju nipis, manakala pesalah wanita disebat dalam posisi duduk dengan ditutup kain di bahagian atas. Wanita hamil hanya dikenakan sebatan 60 hari selepas bersalin. Peruntukan hukuman sebat dan tatacara menjatuhkan hukuman sebat yang dibincangkan di atas didapati mematuhi kehendak syariah.

CADANGAN PENGUKUHAN KEPATUHAN TERHADAP SYARIAH

Rentetan daripada kajian yang telah dijalankan terhadap jenis hukuman yang digariskan oleh enakmen kesalahan jenayah syariah di Malaysia, hukuman tersebut perlu dikaji semula. Hukuman yang dikenakan, iaitu denda tidak melebihi RM3000 atau penjara tidak melebihi dua tahun kurang tegas dan tidak mampu menginsafkan remaja yang terlibat atau memberikan pengajaran kepada orang lain. Sebagai salah satu hukuman yang diperuntukkan oleh syariah, sebatan perlu dikenakan terhadap pesalah khalwat termasuk remaja agar perbuatan tersebut tidak diulangnya. Selain itu, penetapan umur baligh yang seragam perlu digariskan dalam semua enakmen negeri. Peruntukan sedia ada mentakrifkan baligh sebagai cukup umur mengikut Islam. Definisi ini mengelirukan kerana umur baligh berbeza-beza mengikut pandangan

ulama. Penetapan umur yang seragam dapat mengukuhkan lagi kedudukan syariah di Malaysia.

Oleh sebab proses di mahkamah memakan masa, atau kerana tidak mampu membayar wang jaminan, ramai remaja terpaksa meringkuk di dalam tahanan sementara. Mereka tidak diberikan kaunseling dan peluang untuk menyertai apa-apa bentuk pendidikan. Oleh itu, kerajaan negeri dicadangkan agar membina pusat tahanan berorientasikan keagamaan bagi pesalah syariah sementara menunggu perbicaraan bagi memberikan pendidikan dan kaunseling kepada penjenayah remaja bawah umur ini. Sekiranya mereka dijatuhi hukuman oleh mahkamah, maka mereka terpaksa meringkuk lebih lama di dalam penjara dan bergaul dengan penjenayah lain yang lebih berpengalaman dan boleh memberikan kesan negatif kepada mereka apabila dibebaskan kelak. Penulis berpendapat hukuman *komital* ke pusat pemulihan untuk menjalani apa-apa kaunseling atau pemulihan merupakan hukuman yang lebih sesuai dikenakan terhadap pesalah remaja daripada hukuman penjara. Oleh itu, penubuhan pusat pemulihan akhlak khusus bagi pesalah remaja amat penting dan perlu dilaksanakan segera supaya mereka berpeluang untuk memperbaiki kesalahan diri dan seterusnya meneruskan kehidupan yang lebih baik apabila mereka dewasa kelak. Dari sudut pengkomitan ke pusat pemulihan, pesalah syariah yang melibatkan wanita dan gadis di bawah umur akan dikomitkan ke pusat tersebut bagi tempoh tidak melebihi enam bulan. Walau bagaimanapun, ketiadaan peruntukan pengkomitan oleh enakmen jenayah syariah negeri-negeri untuk kaum lelaki terutamanya remaja bawah umur yang terlibat dengan khalwat menjadi halangan bagi pemulihan mereka. Oleh itu, satu peruntukan perlu digubal untuk pesalah remaja lelaki sebagaimana yang diperuntukkan bagi pesalah wanita.

Berkenaan dengan Aceh, antara cadangan yang diutarakan bagi mengemaskinikan peruntukan sedia ada supaya mematuhi kehendak syariah adalah dengan mengguna pakai atau menguatkuasakan peruntukan yang sedia ada bagi mengurangkan pelanggaran undang-undang supaya undang-undang terus dihormati dan dipatuhi. Kes khalwat perlu dibawa dan dibicarakan di mahkamah syariah dan bukannya diselesaikan menurut hukum adat. Di samping itu, peranan *Wilayatul Hisbah* harus diperjelas dan dipertingkatkan bagi mengukuhkan peranan institusi tersebut di mata masyarakat. Ahli *Wilayatul Hisbah* hendaklah dianggotai oleh mereka yang terkenal baik dan warak, tidak berperangai buruk, mengetahui hukum-hakam Islam, berintegritas dan profesional. Kesilapan dalam melantik individu yang tidak layak menjadi ahli akan menimbulkan kemarahan masyarakat yang akhirnya menyebabkan institusi ini tidak dihormati. Selain itu, undang-undang di Aceh menyatakan bahawa khalwat merupakan perbuatan bersunyi-sunyian antara dua orang mukalaf atau lebih yang berlainan jenis

yang bukan muhrim atau tanpa ikatan perkahwinan. Namun, adalah lebih baik jika konstruktif elemen kesalahan khalwat diperincikan dan perkataan mukalaf diperjelas. Secara keseluruhannya, pelaksanaan syariat Islam di Aceh tidak menepati kehendak syariah yang menekankan aspek keadilan terhadap seluruh warganya. Dalam beberapa kes misalnya, terdapat pihak yang terbabit dalam pelanggaran khalwat tidak dikenakan hukuman disebabkan pesalah khalwat ialah saudara-mara pembesar tempatan. Disebabkan pilih kasih serta kelemahan dalam penguatkuasaan undang-undang, timbul prasangka dan persepsi negatif bahawa penerapan hukum Islam hanya berkuat kuasa untuk rakyat jelata yang miskin, manakala orang kenamaan terlepas daripada hukuman.

KESIMPULAN

Sebagai kesimpulan, Malaysia dan Aceh mempunyai ruang bagi penambahbaikan dalam usaha mematuhi kehendak syariah terutamanya dalam menangani kesalahan khalwat remaja. Malaysia dan Aceh telah meletakkan baligh sebagai peringkat penentuan kebertanggungjawaban yang bermakna bahawa remaja yang mencapai umur baligh boleh dibawa ke mahkamah untuk dibicarakan. Namun, di Malaysia, tiada keseragaman tentang umur baligh, sementara di Aceh, tiada penentuan had umur baligh. Keadaan ini menyebabkan pelaksanaan syariah tidak sempurna dan tidak konsisten di kedua-dua negara. Undang-undang khalwat di kedua-dua negara telah meletakkannya sebagai kesalahan takzir seperti yang digariskan oleh syariah. Mahkamah syariah di Malaysia diberikan kuasa di bawah seksyen 2 Akta Mahkamah Syariah (Bidang Kuasa Jenayah) 1965 untuk menjatuhkan hukuman denda maksimum RM5000, atau penjara maksimum tiga tahun, atau sebatan tidak melebihi enam kali. Namun, ketidakpatuhan terhadap syariah berlaku apabila bidang kuasa mahkamah syariah hanya terhad kepada peruntukan seksyen 2 Akta di atas. Secara tidak langsung hal ini membataskan penguatkuasaan hukum syarak dan berlaku ketidakpatuhan kepada syariah.

Aceh mempunyai hukuman khalwat berbentuk sebatan antara tiga hingga sembilan kali di samping denda antara Rp 2.5 juta (RM250) hingga Rp 10 juta (RM 3000), namun Malaysia tidak memperuntukkan sebatan sebagai hukuman bagi pesalah khalwat. Ketidakpatuhan kepada syariah juga berlaku di Malaysia apabila hakim hanya menjatuhkan hukuman minimum yang menyebabkan pesalah syariah tidak gerun untuk mengulangi kesalahan sedangkan *maqasid* utama hukuman ialah sebagai pengajaran kepada pesalah dan masyarakat. Sementara itu, hukuman sebatan yang dilaksanakan di Aceh telah menimbulkan keinsafan dan ketakutan terhadap pesalah dan masyarakat, terutamanya apabila sebatan dilakukan di tempat terbuka. Namun begitu, ketidakpatuhan berlaku apabila kebanyakan

kes diselesaikan secara kekeluargaan atau berdasarkan adat setempat, di samping wujudnya campur tangan dalam pelaksanaan hukuman sebatan yang menimbulkan ketidakadilan.

RUJUKAN

- Abu Zahrah, Muhammad, t.t. *Al-Jarimah wa al-Uqubah fi al-Fiqh al-Islamiy, al-Jarimah*. Kaherah: Dar al-Fikri al-Arabiyy.
- Ainul Bashirah, Zuliza dan Mat Noor, “Kesalahan khalwat dan perbuatan tidak sopan dan hukumannya menurut Islam” dlm *Jurnal Hadhari* 4, No. 2 (2012) <http://www.ukm.my/jhadhari> (Capaian pada 30 September 2013).
- Al-Bustani, 1965. *Kitab al-Muhit: Qamus al-Matawil al-Lughah al-‘Arabiyyah*. Maktabat Lubnan.
- Al-Bustani, Fuad Irfah, 1982. *Mu’jam al-Thulab*. Beirut: Dar Masyrik.
- Al-Ghazali, Abdul Hamid, 1967. *Ihya ‘Ulum al-Din. Jilid 2 & 3*. Mesir: al-Qahirah Matabi’ Subh al-Arab.
- Al-Jaziri, Abd Rahman, 1969. *Kitab al-Fiqh ‘ala Mazahib al-‘Arba’ah*. Beirut: Dar Ihya’ al-Turath al-Arabi.
- Al-Nawawi, 1994. *Shahih Muslim Bi Syarhin-Nawawi*. Jilid 9. Diterjemah oleh ‘Isham Ash-Shababithi, Hazim Muhammad, & ‘Imad Amir. Cairo: Daarul Hadiths.
- Al-Shartibi, Said, t.t. *Aqrab al-Mawaridd* dlm. Mohd Shukri Hanpi, 2003, *Kamus Istilah Undang-Undang Jenayah Syariah (Hudud, Qisas & Takzir)*. Kuala Lumpur: Zebra Editions Sdn. Bhd.
- Al-Tirmizi, Abu Isa, t.th. *Sunan al-Tirmizi*.
- Al-Yasa’, Abu Bakar, 2008. *Syari’at Islam di Nanggroe Aceh Darussalam Paradigma, Kebijakan dan Kegiatan*. Banda Aceh: Dinas Syari’at Islam Provinsi Nanggroe Aceh Darussalam.
- Anuar Puteh, “Perkembangan dan Pembentukan Remaja Menurut Perspektif Islam” dlm. *Kajian Malaysia* Jilid XIX, No 2: 79-101, 2001
- Audah, Abdul Qadir, 1964. *Tasyri’ al-Jinai’ al-Islam Muraranan bi al-Qanun al-Wadi’iy*. Jilid 4. Beirut: Dār al-Kutub.
- Bahansiy, Ahmad Fathi, 1991. *Al-Masuliyatu al-jana’iyah fi al-fiqh al-Islamiy*. Jilid 2. Beirut: Dar al-Nadhah al-Arabiyyah.
- Deswita, 2006. *Psikologi Perkembangan*. Bandung: Remaja Rosdakarya.
- Fachri Bey Jamaris, Profesor Fakulti Undang-undang dan Hubungan Antarabangsa, Universiti Sultan Zainal Abidin, Kuala Terengganu. Temu bual pada 23

Disember 2013.

Hasan Djuhaendah, "Masalah Kedewasaan Dalam Hukum Indonesia" dlm. Fakultas Hukum Universitas Padjadjaran, Bandung, hal. 7, [http:// habib adjie.dosen.narotama.ac.id](http://habibadjie.dosen.narotama.ac.id) (Capaian pada 1 Oktober 2013).

Ibn Qudamah, Abu Muhammad Abdullah Ibn Ahmad, t.t. *Al-Mugni*. Jilid 7. Kaherah: Maktabah al-Kaherah.

Ibrahim Anis, Abd. Halim Muntasir dan Attiyyah al Sawahiliy, 1973. *Al-Mujam al-Wasit*. Mesir: Dar al- Ma'ariff.

Laili Ibrahim, 1989. *Mengenai Masalah Moral Remaja di Kalangan Remaja*. Dakwah. Selangor: Yayasan Dakwah Islam Malaysia (YADIM)

Khadijah Haidi Khalid, 1994. *Meneroka Alam Remaja*. Kuala Lumpur: Nurin Enterprise.

Megat Lutfi Megat Rahim. 2012. "1001 Alasan Pasangan Ditangkap Basah", dlm. *Kosmo*, <http://www.kosmo.com.my/kosmo/content.asp?y=2012&dt>(Capaian pada 9 Ogos 2013).

Mohd Norizan Abd Ghani, Pengarah Institut Latihan Islam Malaysia, Wilayah Timur. Temu bual pada 4 April 2014.

Noraini Ahmad, 1994. *Kaunseling Remaja Pengalaman Peribadi Seorang Kaunselor*. Selangor: Budaya Ilmu Sdn. Bhd.

Kamus Dewan, 2007. Edisi Keempat. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.

Riki Yuniagara, 2012. "Lembaga Adat dalam Penerapan Qanun" dlm [http:// rikijuniagara.wordpress.com/2012/04/08/peran-lembaga-adat-d](http://rikijuniagara.wordpress.com/2012/04/08/peran-lembaga-adat-d) (Capaian pada 12 April 2014)

Sri Rumini dan Siti Sundari, 2004. *Perkembangan Anak dan Remaja*. Jakarta: Rineka Cipta.

Zakiah Darajad, 1970. *Ilmu Jiwa Agama*. Jakarta: Bulan Bintang.